

I. Lipót kényszerpályája

Jean Bérenger: *Léopold 1er (1640–1705) fondateur de la puissance autrichienne.* Paris, PUF, 2004. 510 old. (Perspectives germaniques)

XIV. Lajos osztrák unokatestvére és (néhány éven keresztül sógora) 300 év óta alig talált életrajzíróra.¹ Magyarország nem a felszabadító, hanem az elnyomóra emlékezik, erről maga Lipót tehet. Negyven éven keresztül, a vasvári békétől Rákóczi elfogatásáig szinte mindent elkövetett, hogy magyar alattvalóit elidegenítse magától. De a Lipótról élő kép másutt sem igazán kedvező, noha ő szorította ki a törököket Közép-Európából, és ő alapította meg az osztrák nagyhatalmat. „*Zur Macht nicht geboren*”, ítéli el már a róla szóló könyv címében amerikai életrajzírója.² Csúnyságát még hízelgő portréfestők sem tudták igazán korrigálni. Katonai erényekben nem bővelkedett, a születő osztrák nagyhatalom hadi teljesítményeit Savoyai Jenő dicsőségeként könyvelte el a kor és az utókor. Bigott volt, szerelmi kalandokkal nem szórakoztatta a barokk udvaroncokat, akik nem a szerényen visszahúzódó, fakó Lipótban, hanem a Napkirályban látták a fejedelmi modellt.

A szenvedélyesen magyarbarát francia történész, Jean Bérenger nem mindennapi feladatrá vállalkozott: megérteni a szinte senki által nem szeretett, örökös kényszerhelyzetbe szorított I. Lipót személyiségét és megírni az európai politikai földrajzot tar-

tósan átalakító hosszú, majdnem ötven évig tartó uralkodásának történetét. A könyv tizennégy fejezetcíme: *Az osztrák monarchia. Egység és sokféleség – Az Ausztriai Ház stájer ága – Lipót főherceg ifjúsága és egyénisége – Vallás és politika – Lipót és udvara – A gazdaság újjászervezése – A nehéz utódlás és a Portia-minisztérium (1657–1665) – A Lobkowitz-minisztérium és Franciaország (1665–1679) – A magyarországi bonyodalmak (1664–1681) – Az osztrák katonai hatalom – Bécs török ostroma és Magyarország visszafoglalása – Háború két fronton, egy nagyhatalom születése – A spanyol örökösödés: új konfliktus – Az ellenzék átveszi a hatalmat.* Mint valamennyi művét, Bérenger ezt a könyvet is elsősorban primér források alapján írta, noha a 40 000 olvashatatlan I. Lipót levélnek csak a kiadott darabjait tudta használni.

Az osztrák monarchia 1657-ben nem abszolút és nem centralizált. Heterogén tartományok halmaza. Politikai súlyát a Habsburg-ház osztrák ágának juttatott császári címnek köszönheti. Bérenger egyaránt ott honos a lipótkori birodalom és monarchia valamennyi alkotórészének intézményrendszerében. Világos és elegáns elemzéssel érteti meg még a 17. század világában járatlan olvasóval is a páratlanul bonyolult témát, a Birodalom, az örökös tartományok, a cseh és magyar korona országainak rendi testületeit, jogrendszerét, közigazgatási és bírósági szervezetét, nyelvi és vallási sokféleségét.

I. Ferdinánd és az őt követő három császár belenyugodott a protestantizmus jelenlétébe. Mátyás halála után a helyzet radikálisan megváltozott. A cseh rendek elszakadási kísérlete, jóllehet gyorsan elbukott, az udvart meggyőzte arról, hogy a Birodalmon belüli tartományokat csak rekato-

¹ Lipót apjának, III. Ferdinándnak 1672 óta nem akadt biográfusa, holott az ő szívósságán (és Trautmannsdorf diplomáciai zsenijén) múltott, hogy a vesztfáliai béke végül is nem ment túl a dinasztia és a katolikus egyház által elfogadható koncessziókon.

² Spielmann, John P.: *Lepold I. Zur Macht nicht geboren.* Wien, 1981.

lizálás segítségével lehet a dinasztia birtokában megtartani. A prágai ellenkirály, a pfalzi Választó református volt. II. Ferdinánd államkatolicizmusa nem a cseh krízissel kezdődött. A grazi Habsburg főhercegnek, amióta I. Ferdinánd rábízta Belső-Ausztria kormányzását, szüntelenül számolnia kellett a politikailag megbízhatatlan evangélikus rendek és polgárság renitens magatartásával. Akár pragmatizusból, akár vallási meggyőződésből fakadt, II. Ferdinánd lorettói fogadalmával (inkább a sivatagban, mint eretnekek fölött uralkodik) került be a „*Pietas Austriaca*” a dinasztia hagyományai közé. (A hagyományt véglegesen csak Ferenc József adta fel 1894-ben, amikor aláírta a magyar egyházpolitikai törvényeket.) II. Ferdinánd kíméletlen következetessége harminc év alatt végzett a protestantizmussal a három tartományban. A „*Pietas Austriaca*”-t II. Ferdinánd a *Princeps in Compendio* című, a Fejedelmi Tükrök közé tartozó könyvecskéjében fogalmazta meg. Lipót elég fontosnak tartotta nagyapja művét ahhoz, hogy 1668-ban újra kiadassa fia, a majd korán elhalt Ferdinánd főherceg számára.

Mai, de valószínűleg egykori szemmel nézve is, a dinasztia házassági stratégiája I. Miksa uralkodása után tévútra került, áttért a birtokszerző exogámiáról a birtokvédő endogámiára, figyelmen kívül hagyva a házastársak közötti vérrokonság veszélyét. A dinasztia birtokainak megőrzése és a két ág közötti örökösödés biztosítása érdekében II. Miksától I. Lipótig hat spanyol–osztrák és három osztrák–osztrák házasság jött létre. E kettős obszesszióra épülő defenzív „*tu felix Austria nube*” következtében a spanyol ág a negyedik generációval fiutód híján kihalt, az osztrák ág az ötödik generáció után bevezette a női örökösödést.

Bérenger professzort I. Lipót személyisége több mint negyven év óta foglalkoztatja, doktori disszertációit is Lipót korának

szentelte.³ Az osztrák, francia, velencei és magyar források alapos ismeretében, szinte a kortárs közvetlenségével írja le Lipót külsejét, fizikai és lelki tulajdonságait. A zenei tehetségen és a mélyen átélt ájtatosságon kívül, Lipót semmiben nem felelt meg a barokk fejedelmi ideálnak, hacsak ide nem számítjuk a kor normáinak megfelelő időtöltéseit, a vadászatot, a lovaglást és a szerencsejátékokat. Kis termete, rút arca, kellemetlen hangja és hebegő beszédmódja nem predesztinálta a császári szerepre. De, mint Bérenger hangsúlyozza, a gyermek Lipótról szóló egybehangzó tanúságok szerint az egyházi pálya, de még a Német Lovagrend nagymesteri címe sem vonzotta. Tudatosan készült Habsburg uralkodónak.

A dinasztia történetében valószínűleg Lipót volt az első céhbeli értelmiségi, hála nevelőinek, gróf Lambergnek, gróf Fuggernek és mindenekfölött Ferdinand Portiának. Ő volt 1652-től kezdve a főherceg tanítója és udvarmestere, majd Lipót trónra kerülése után a császári főudvarmester és a Titkos Tanács elnöke. Lipót szorgalmasan látogatta és többezer kötettel és kézirattal gazdagította az Udvari Könyvtárat. 1655-ben sikerült átmentenie három Corvinát Budáról Bécsbe. Szinte minden művészet és tudomány, így az alkímia is érdekelte, de szenvedélye csak egy volt, a zene.

Nagy generajongó volt, karmester és zeneszerző. Nem egy udvari zenészt emelte bárói rangra. Bécs csak Lipót unokájának és dédunokáinak uralkodása alatt lesz Európa zenei fővárosa. A döntő indító lökést azonban Lipót adta meg. Az udvari kiadások között a színház, az opera és a *Hofkapelle* foglalja el a főhelyet. Az udvari zeneszerzők, költők, díszlettervezők, énekesek és zené-

³ *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Paris, Imprimerie nationale, 1975. (Publications de la Sorbonne); *Les Gravamina. Remontrances des Diètes de Hongrie de 1655 à 1681. Recherches sur les fondements du droit d'État*. Paris, P. U. F, 1973. (Publications de la Sorbonne, Série „Documents” n° 23.)

szek zömükben olaszok. Lipót uralkodása alatt több mint 400, azóta rég elfelejtett operát vittek először színre a bécsi udvarban. Zenei övvejében szerepel 185 opera és oratorium ária, és az ő nevéhez fűződik a Szent Héten színre kerülő allegorikus opera, a *Sepolcro* műfaja.

Nem versenyzett a Napkirály pompájával, megelégedett a rangjával még összeférő, de viszonylag mérsékelt luxussal öltözködésben, étkezésben és az udvari ceremóniákban. (A tüntető puritanizmust majd csak dédunokája, II. József honosítja meg a *Hofburgban*.) Európa bámulatára nem tartott szeretőt, egyetlen viszonyáról tudott csak a kor, s ez is befejeződött házassága előtt, amikor a várandós udvarhölgyet férjhez adta egy morva nemeshez. Hitbeli buzgóságának csak a leglényegesebb adatai két oldalt foglalnak el a könyvben. De, mint Bérenger írja, „külsőleges szerénysége és egyszerűsége mélyen gyökerező gőgöt takart. Meg volt győződve, hogy mint Habsburgnak és római császárnak helye a többi ember fölött van. Ő, aki egyébként jóságra és engedékenységre hajlott, nem bocsájtotta meg a felségsértés bűnét. Az ellene fellázadt magyar főurak nem menekültek meg a megtorlástól. Nem kegyelmezett meg sem Zrínyi Péternek, sem Nádasdy Ferencnek. Megtagadta az amnesztiát Thököly Imrétől, noha ezzel megnehezítette a karlócai tárgyalásokat, és II. Rákóczi Ferencnek valószínűleg nagy szerencséje volt, hogy meg tudott szökni a bécsújhelyi fogságból”.

Ezt a néhány mondatot azért idéztük, mert tömören illusztrálják a szerző látásmódját. Inkább a lázadó magyar urakkal és a kurucokkal rokonszenvezik, de megérti a zeneszerző Lipótot is, aki minden elődjénél nehezebb helyzetben, négy évtized szívós munkájával, csillogás nélkül, megalapította az osztrák nagyhatalmat. Bérenger ugyanis, szakítva a Franciaországban 1871 után meghonosodott ausztro- és hungarofóbiával, pontosan felmérte, hogy túl a hatalmi egyensúly európai követelményén, a Monarchiára

elsősorban az érdekelt európai zónának és az ott élő népeknek volt szükségük.

A francia olvasó számára Battista Nani velencei követ minden részletre kiterjedő jelentésén keresztül mutatja be Bérenger Lipót magyar királlyá választását és az 1655. június 27-i pozsonyi koronázást.

Justus Lipsius, Seneca és Tacitus kiadója, a humanisták cicerói latinságának kíméletlen ostorozója fogalmazta meg a barokk katolikus államtudomány két alaptételét: az állam létérdeke, hogy lakosai egyazon valláshoz tartozzanak, a katolikus fejedelem kötelessége pedig az, hogy ne tűrjön meg országában az egyedül üdvözítő egyházon kívüli felekezeteket. Machiavelli három generációval Lipsius előtt alapította meg a teológiától megszabadított államtudományt, de a vallásháborúk korának politológusai csak a fejedelmi hatalom korlátlanságának elvét tanulták meg tőle. A *Domus Austriaca* hitbuzgósága általában, Lipóté különösen, a barokk államelmélet (és a jezsuita színház) kedvelt témája. Lipót feltétlen bizalma az isteni gondviselésben imponált a török diplomatáknak, de a pápai nuncius inkább annak örült volna, ha előrelátóbban számol a veszélyekkel, és határozottabban száll velük szembe. Lipót Szent Istvánhoz nyúlt vissza, amikor visszafoglalt magyar királyságát Máriának ajánlotta fel, 1693-ban pedig megfogadta, hogy az elpusztult ország valamennyi plébániatemplomát újjáépítteti, és Isten anyjának szenteli. Szent József kultuszához is vonzódott. 1675-ben az örökös tartományokat, majd az egész birodalmat Szent Józsefnek ajánlotta fel. Mikor végre 1678-ban első fia megszületett, ezt a nevet adta neki. Lipót személyiségét és politikáját megvilágítandó, a könyv részletesen foglalkozik azzal a négy ferences, kapucinus és jezsuita atyával, köztük a komáromi születésű Sinelli Imrével, akik gyóntatói és lelki gondozói, alkalmasint tanácsadói szerepet töltek be mellette.

Az osztrák és cseh tartományokban nem annyira a meglehetősen gyér és súlyos anyagi gondokkal küszködő világi klérus, mint

a jezsuiták, a ferencesek és az újonnan be-települt szerzetesrendek vitték keresztül a lakosság rekatolizálását. A munkásságuk eredményeként látványosan megszilárdult népi vallásosság II. József reformjait teszi majd lehetetlenné. Bérenger hét oldalon át foglalkozik Kollonich Lipóttal. Mintaszerűen összegezi az *Einrichtungswerket*, nem a róla szóló irodalom, hanem az eredeti 900 oldal alapján, arra azonban nem tér ki, hogy végül is miért tette félre Lipót Kollonich tervezetét. A jelentős sikerek, így a görög-katolikus egyház megszervezése ellenére Lipót hosszú uralkodásának legnagyobb kudarca az volt, hogy Magyarországon le kellett mondania az ausztriai vagy cseh mintájú teljes katolikus reconquistáról.

1526-tól 1848-ig, a „bécsi udvar” a magyar történelem egyik főszereplője. Bonyolult intézmény volt, végtelenül sokágú tevékenységgel. Hogy hogyan működött, kikből állt, mennyit és mire költött, hogy élt ez a kozmopolita, a közönséges törvények alól kivont, exterritorialitást élvező mikrokozmosz I. Lipót idejében, Bérenger a *Hofzahl-ambtsbücher* alapján szemlélteti. 1670-ben az udvar létszáma 575 fő, évi kiadása nem egész 1 millió forint, ebből 8,5% megy az istállóra, solymászatra és vadászatra, 10,8% az udvari személyzet javadalmazására. A forrásokból az is kiderül, hogy Lipót kedvenc bora a soproni vörös volt.

Az udvari méltóságok és tisztviselők felelősségi körét és hierarchiáját, valamint az udvari személyzet státusát külön bonyolította, hogy az uralkodó egyszemélyben volt német-római császár, az osztrák ág feje, örökös cseh és választott magyar király. A századok során szinte minden Habsburg uralkodó változtatott valamit az udvar működésén, és természetesen saját bizalmi embereit helyezte a vezető pozíciókba, majd tett helyükre másokat, ha nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Portia haláláig Lipót inkább csak uralkodott, 1665-ben vette kézbe az ügyeket, s szervezte újjá a kormányzás stílusát és szerveit. A minisztériális rendszert ekkor szüntette meg, mint

ezt XIV. Lajos tette Mazarin halála után. A Titkos Tanács ugyan megmaradt, sőt a titkos tanácsosok száma állandóan nőtt, szerepét azonban a Titkos Konferencia vette át. Bérenger a spanyol-burgundi *Juntat* tekinti a Titkos Konferencia modelljének. Ez a szűk körű testület készítette elő a továbbiakban a politikai döntéseket (jegyzője az udvari tisztviselői kar élén álló *Hofsekretär* volt), és ugyancsak hozzátartozott az udvari szervek (Haditanács, Kamara, kancelláriák stb.) koordinálása.

Parlamentáris intézmény híján (a Birodalmi Gyűlés nem avatkozott be a Habsburg-tartományok kormányzásába és Cisleithánia csak 1867-ben kapott képviselői rendszert) az európai államok működéséhez nélkülözhetetlen pluralizmus az udvaron belüli párt- és klánharcok révén érvényesült. Lipót hol a „spanyol”, hol a „német”, alkalmasint a „francia” pártra hallgatott. A Portia halála után vezető pozíciókba kerülő exponensek előbb-utóbb kegyveszettek lettek, a spanyol orientációjú Auersperg 1669-ben, a francia-párti Lobkowitz 1674-ben. Tartósan csak Montecuccoli maradt meg vezető pozícióban. „Osztrák” pártnak talán az 1680-as években befolyásos Sinelli bécsi püspök körét lehet nevezni. Ők vitték keresztül az 1681-es soproni kiegyezést, ugyanis meggyőződésük szerint Ausztria szilárd hatalmi állásának előfeltétele a magyar ügyek békés rendezése.

1702-ig, amikor ő üzent hadat XIV. Lajosnak a spanyol örökség megszerzéséért, Lipót nem volt a kezdeményezések embere. Az egymást követő háborúkat török, magyar vagy francia ellenfelei indították meg, a Szent Liga magyarországi hadjáratát pedig XI. Ince szorgalmazta és – legalábbis részben – pénzelte. Egészen az 1690-es évekig Lipót minimális mozgástérrel rendelkezett. Döntései a mindenkori kényszerhelyzettől függtek. 1664-ben bármi áron, de véget kellett vetnie a magyarországi hadműveleteknek, hogy a hadsereg a Rajnához mehessen. Cselekvési szabadságát elsősorban a pénzhiány korlátozta. Mihelyt megszűnik a hadiállapot, az

ezredeknek akár felét is elbocsájtja, 1671-ben például 6 gyalogos és 5 lovasezredet, a katonai kiadásokat fedező osztrák és cseh rendek érdekében.

Bérenger alaposan dokumentált és meggyőző előadásában az egymást követő kényszerhelyzeteket négy tényező kombinációja határozta meg: az európai diplomácia, a katonai erőviszonyok, a Monarchia gazdasági és pénzügyei és a magyarországi bonyodalmak. Francia nacionalizmusnak nyoma sincs a könyvben, nem próbálja igazolni se XIV. Lajos felelőtlen török, illetve magyar és erdélyi politikáját, se a Rajnavidéket kétszer is elpusztító francia hadjáratokat. A Habsburg–magyar viszonyt illetően Bérenger, mint minden művében, itt is azt a nézetet vallja, hogy a Monarchia fenntartása egyaránt érdeke volt mindkét félnek. Lipót lehetetlenre vállalkozott, amikor a csehországi sikert próbálta Magyarországon megismételni, de ugyanígy irreálisnak bizonyult a Habsburg-háztól független magyar királyság restaurálásának elképzelése. A tájékozatlan és könnyelmű főurak összeesküvésének bukását elkerülhetetlennek, az 1671-es fegyvernyugvást kihasználó bosszúállást pedig súlyos politikai hibának tekinti, amelynek eredményeként a magyarországi bizonytalanság még negyven évig tartott.

1681-ben a kormány kénytelen a hagyományos, konfliktust követő kiegyezési taktikához folyamodni és megadni a soproni országgyűlésnek az addig elfogadhatatlannak minősített engedményeket. Hat évvel később, Buda felszabadítása után a magyar politikai osztály számára sokkal nehezebb helyzetben ismét kiegyező országgyűlésre került sor. A magyar történetírás hagyományától eltérően Bérenger nem a Habsburg örökösödés törvénybe iktatását tartja lényegesnek, hanem azt, hogy az abszolút hatalmat kizáró kettős feltétel, a kötelező koronázás és a hitlevél továbbra is érvényben maradt. Mint írja, 1687 után az „örökös” magyar királyság ugyanolyan szerződéses alapon működött, mint az 1687 előtti elektív királyság. Az uralkodó és az or-

szág közötti viszony formailag továbbra is a magyar közjogon alapult.

Ehhez még egy másik paradoxont is hozzátehetünk. Hosszú távon a Habsburg–magyar viszonyt az jellemzi, hogy az uralkodó valóságos előnyökhöz és jogokhoz jut, és ezért szavakkal fizet. A magyar kívánságokat ünnepélyesen jóváhagyja, s ezek bekerülnek a *Corpus Iuris*ba. 1687-ben Lipót folyamodott a magyar módszerhez: beleírni a *Corpus Iuris*ba az 1540 óta gyakorlatilag, 1547 óta pedig törvényesen megszűnt szabad királyválasztás eltörlését az osztrák ház valamennyi ágának kihalásáig és az Aranybulla 31. cikkének „eltávolítását a koronázási esküből”. A 31. cikk törvényes eltörlése ugyanúgy nem teremtett új helyzetet, mint az „örökös” királyságé. Gyakorlatilag amúgy sem került soha alkalmazásra, szimbólikus jelentőségét viszont 1687 után is megőrizte. Hiába „magyarázta meg bizonyos részében Jeruzsálemi II. Endre király 1222. évi 31. t. cikkelyét” az 1687:4. tc., az ellenállási jog továbbra is sarkalatos elve a magyar politikai kultúrának.

A primér források alapos ismeretében Bérenger nem egy öröklött tévhitet tesz *ad acta*. Lipót uralkodása alatt az osztrák és cseh tartományok népessége és termelése rohamosan nőtt, s így az állami jövedelem 1660 és 1699 között megnégyszereződött (4 millió forintról 16 millió forintra emelkedett). A pénzszüke látszatát részint az okozta, hogy különböző technikai okok következtében a kincstár gyakran küszködött likviditás-hiánnyal, részint pedig az, hogy a katonai kiadások rendszeresen vezettek deficitre. De 1690 után az államháztartás biztos alapokra került. Az Augsburgi Liga háborújának költségeit nem angol, holland, pápai vagy spanyol szubvenciók, hanem kölcsönök segítségével sikerült fedezni. Lipót hatvan éves kora körül szívesen helyezett kulcspozíciókba tehetségtelen, de jómodorú udvaroncokat. 1703-ban csak az mentette meg a csódtól az államot, hogy Lipót az utolsó pillanatban a római király, József embereire, Bérenger kifejezésével az

„ellenzékre” bízta a kormányt. A höchstädti győzelmet még megérte, de mind a spanyol, mind a magyar háború befejezése fiaira maradt.

Bérenger könyve nem romantikus életrajz, és nem is az intimítások részletezésével szórakoztatja olvasóit, mint Guillaume de Bertier de Sauvigny könyve Metternichről (Fayard, 1998). Gondosan megírt tudományos szakkönyv Lipót koráról, a nyílt és titkos diplomáciáról, az udvari körök prozopográfiájáról, a hadvezérekről és a haditechnikáról, a kormányzás gondjairól, a Monarchia népeiről és kultúrájáról. Magyar szempontból különösen figyelemre méltó. Nem követi sem a Magyarországot marginalizáló szokásos nyugati, sem az Osztrák Ház birodalmi és dinasztikus prioritásait, kötelezettségeit és obszesszióit tudomásul nem vevő magyar historiográfiai hagyományt. A bonyolult magyar és erdélyi ügyeket árnyaltan taglalja és elég teret szentel nekik. Az itt-ott előforduló néhány pontatlanságot (Rákóczi nem a prágai jezsuiták nevelték, Szatmár nem tartozott Erdélyhez, és a 18. század elején a magyar korona országainak népessége több volt, mint két millió) egy következő,

magyar vagy másnyelvű kiadásban helyre lehetne igazítani.

Évtizedes kutatásaiból az osztrák, francia, olasz, angol, német és magyar levéltárakban azt szűrte le Bérenger, hogy Habsburg Ausztriának ugyanúgy szüksége volt az integer Magyarországgal való unióra, mint Magyarországnak a Habsburg uralomra. Az egymásra utaltságot egyik fél sem volt hajlandó elfogadni. A dinasztia abban a hitben élt, hogy hivatása a magyar entitás beolvastása egy egységes összmonarchiába, a magyar politikai osztály pedig arról álmódott, hogy *extra Hungariam non est vita*. Fonák helyzet alakult így ki. A magyarság jó- vagy rosszléte, az ország emelkedése vagy hanyatlása, egyszóval minden az európai politikától, azaz a Monarchia sikereitől vagy kudarcaitól függött. De az európai ügyek intézésébe a magyar glóbusz féltékeny őrei nem szóltak bele. Talán ezért oly ritkák az egész Habsburg univerzum történetét megvilágító könyvek. Bérenger könyve hézagpótló szerepet tölt be. Reméljük, nem várat sokáig magára a magyar kiadás.

KECSKEMÉTI KÁROLY